

ATENES EN TEMPS DELS CATALANS⁽¹⁾, per ANTONI RUBIÓ Y LLUCH.

L morir, en 27 de Juliol de 1377, el rey Frederich III de Sicilia, va deixar com hereua de la corona d'aquest regne y dels ducats d'Atenes y Neopatria, an ell anexionats, la seva única filla Maria, noya de quinze anys. Mes el nostre rey Pere 'l Cerimoniós, apoyantse en el testament de Frederich II, que excluía de la successió les dones, pretengué pera ell y la seva descendencia la sobirania de la illa, y es possible que treballés també sota mà l'anexió dels dominis grechs sicilians. Durant tot el seu regnat perseguí ab constancia la realisació del somni imperialista d'unir altre volta, a la seva Corona, tots els estats governats per prínceps eixits del casal d'Aragó, que per distints motius polítichs se 'n havien separat. Per això reservava pera 'l seu primogénit Joan la mà de la reina Maria, a fi de que 'l regne de Sicilia, que sempre s'havia mogut dins l'òrbita de la influencia catalana, fos una sola cosa ab la corona d'Aragó, com ho havia volgut ja 'l nostre més patriòtich cronista mig-aval, en Ramon Muntaner. El rey Pere en l'anexió de Sicilia hi veyia vinculada no sols la conservació de Sardenya y Còrcega, més també la de les mateixes Ba-

(1) En l'any 1907 la Municipalitat de Barcelona ens feu l'honrosa comanda d'escriure la que podríem anomenar *Historia de l'Orient Català*. Un dels fruits d'aquest encàrrech es la present monografia. Des de que 'l reberem, davant de l'esplèndida munificencia ab que s'alentaren els nostres esforços y desitjos, y de la confiança que en nosaltres se deposità, desitjant feros dignes d'una y altra, tractarem d'empendre un escrupulós exàmen y revisió de tots els materials arreplegats en l'espai de més d'un quart de sigle. Al efecte entrarem de nou en el nostre Arxiu reyal, decidits a comprovar y verificar una altra vegada totes les recerques abans fetes, començant altre cop la tasca d'una novella investigació, que judicarem havia d'esser mes fruitosa que l'anterior, alligonats per una llarga experiencia y un més pregón coneixement del assumpte. Començarem de bell nou les nostres recerques pel regnat de Jaume II y decidirem continuarles fins al de Martí I, a fi de que quedés completament esbrinat, en tots sos antecedents y conseqüencies, el període de nostra dominació a Grecia. El resultat d'aquesta segona recerca, més ample y conscienciosa que la primera, ha sigut el duplicar el nombre dels documents que constitueixen el nostre *Diplomatari de l'Orient Català*, format ab materials trobats en més d'una dotzena d'Arxius, y el de escriure, per de prompte, y com assaig y preparació de la projectada Historia, quatre monografies, a saber: *Atenes en temps dels catalans: L'Acròpolis atenesa en l'època catalana*, publicada per l'*Academia provincial de Belles Arts* d'aquesta ciutat; *la Llengua catalana a Grecia*, que ha vist la llum en el volum del *Primer Congrés Internacional de la Llengua catalana*, y els *Pobladors dels ducats catalans de Grecia*, que ha d'esser estampada pròximament en el *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras*. En aquestos estudis—als que esperem han de seguir altres, per l'estil dels que escrigué el gran Gregorovius, pera un treball semblant—y sobre tot en el present, s'han rectificat, en molta part, les nostres anteriors monografies, y en particular les editades ab els noms de *Los Navarros en Grecia y el ducado catalán de Atenas en la época de su invasión* (1886), y *Catalunya a Grecia* (1906), fetes abdues demunt de materials insuficients y abans de nostres darreres investigacions en l'Arxiu de Barcelona, que no han terminat encara, y en els de Roma y Venecia. No citem el de Palerm, perque la visita que en 1907 li dedicarem y l'opinió dels seus doctes arxivers ens han comprovat que 'l treball fet per nosaltres en l'any 1896 fou definitiu. De tots aques-

lears—que necessitaven pera llur defensa d'altres baluards ficats més mar endins—y la prosperitat mercantil de Barcelona ⁽¹⁾.

Els ambiciosos projectes del rey Pere preocuparen seriament al partit nacional o indígena de Sicília, que prenia 'l nom de fracció llatina y que durant més de mig sigle de guerres civils lluità contra la preponderancia de la fracció catalana. Llavors un dels caps d'aquesta, En Guillem Ramon de Moncada, ab un atrevit cop de mà, s'apoderà de la desventurada princesa Marfa, portantla al seu castell d'Agosta, al bell cor de la regió catalana de la illa, d'on, al retornar de Grecia en 1382, el vescomte de Rocaberti se la endugué, pera tenirla més segura, al castell de Càller en Sardenya. Sicília, durant molt temps, quedà sense sobirana y entregada a la anarquia.

La ràpida relació d'aquest interessant drama històrich, ab el que conclou la seva crònica 'l rey Pere, es un pròlech del tot necessari pera explicar les causes que determinaren a la major part dels pobladors catalans dels anomenats ducats d'Atenes y Neopatria, a cercar la protecció y la sobirania directa del casal d'Aragó, d'on eren eixits els llurs antepassats. Ab més motiu allí que en Sicília, ja que l'element català era 'l més preponderant, y el sicilià molt reduït, degué formarse a la mort de Frederich III, duch, titular més que efectiu, d'aquells estats, un poderós partit anexionista, sense preocuparse de la sort de la seva llegítima reina. Des de 1369 existia aquest partit, com ho prova la tentativa de proclamar duquesa d'Atenes la reina Elionor d'Aragó. És probable que allí, com a Sicília, fossin les dugues parcialitats polítiques, y sobre tot la que 's trovava bé ab l'estat anàrquich d'independencia de tot poder superior, les que ensangrentessin la terra ab continuades lluites, per l'estil de les que havien obligat a proclamar, en 1375, per aclamació general de les universitats dels ducats, vicari seu, el noble en Lluís Frederich d'Aragó, del llinatge reyal dels nostres reis, comte de Salona y el senyor feudal més poderós de la terra.

No obstant, l'anexió dels ducats no fou immediata. Els primers símptomes d'ella se 'ns presenten en l'estiu de 1379, dos anys després de la mort del rey Frederich III. No sabem lo que passà en aqueixos dos anys. Tenim sols co-

tos extremsensem donarne llarga informació al nostre Ajuntament en quant nos ho permetin els urgents compromisos contrets ab l'*Institut d'Estudis Catalans*, que, al començar la seva existencia, requereix més que may el concurs assíduu y total dels individus que 'l componen. Per de prompte, y pera cumplir un dever d'honradesa històrica, hem cregut que en monografies soltes havíem de donar a conèixer tot seguit les troballes més importants respecte dels darrers temps de nostra dominació a Grecia, a fi de rectificar errors fundamentals, que han sigut admesos ja pels principals historiadors de la Grecia mig-eval, els Gregorovius, Lambros, Constantinidis, Kalligas, W. Miller y altres, que no han pogut conèixer a fons el nostre Arxiu de la Corona d'Aragó. En el present estudi, basat tot ell sobre fonts noves y autorisades, ens hem abstingut de mencionarles, fora de les més conegudes, a fi de reservarles pera la nostra Historia total, y no diem definitiva, perque may ho son els resultats de la erudició. D'aquesta manera no 's corre 'l risch de comprometre la novetat y l'esforç dels presents estudis. Consti, per lo demés, que ab el nostre *Diplomatari* 's pot comprovar qualsevol dels datos novells ara aportats y donats a llum per primera volta.

(1) Arxiu Corona Aragó : R. 1240, f. 269.

neixement d'una rebelió contra 'l vicari, de la rama menor de la casa d'Aragó a Grecia, mes ignorem si fou per motius de successió dinàstica. Lo que sí sabem es que 'l 7 de setembre feya dies que eren a Catalunya els primers missatgers de Grecia, perque en aquella data estava anomenat ja nou vicari dels ducats el vescomte de Rocaberti (1). Aquesta es la primera noticia, que ens dóna 'i nostre Arxiu, de l'història dels nous dominis catalans de Grecia. De lo que tampoch ens cap ningun dubte, es que ab el fet de l'anexió coincidí, si es que no 'l causà o precipità, un altre d'extraordinari y del tot imprevist, la història del qual es més obscura encara que la dels primers temps de la nostra dominació a Grecia : ens referim a la invasió navarresa.

¿Com y per què la gran companyia que a les ordres de l'infant de Navarra, Lluís d'Evreux, havia conquistat per ell el regne de l'Albania, baixà des d'aquella llunyadana terra als dominis dels catalans en la Grecia continental? Els únics antecedents que tenim de dita companyia no fan per cert esperar un desenllaç tan imprevist. Format el seu nucli més poderós, a Navarra, per anar a ajudar, en les seves empreses ultramarines, a l'infant Lluís d'Evreux, el rey Pere li va concedir un salconduyt per atravessar els seus estats, y ab barques, pontons y altres vaixells devallaren els seus soldats per l'Ebre, des de Tudela a Tortosa, on s'embarcaren cap a l'Orient. A les darreríes de l'any 1376 morí 'l seu capdill, Lluís d'Evreux y vegentse desemparrats en llunyanès terres, en compte d'oferir els seus serveys al rey de Navarra, son príncep natural, ho varen fer al rey d'Aragó, prometent ajudar-lo en les seves guerres. Acceptà aquest la proferta després d'haver demanat permís al dit rey navarrès, sense posar altre condició que la de que portessin ab ells llurs cavalls y vaixells, de que 'n tenien bona provisió. En aquest sentit escrigué 'l rey d'Aragó, el 21 de Juny de 1377, als caps de la companyia, mossen P. de la Saga, Mahiot de Coquerell, camarlench del rey de Navarra, y Joan d'Ortuvia y Garro, escuders.

Res més sabem d'ells fins que, dos anys després, en 1379, trovem aquests mateixos capdills en la Beocia y l'Àtica, lluytant precisament contra 'ls súbdits d'aquell mateix rey d'Aragó al qui havien abans ofert llurs serveys, y ademés, en 1380, els veyem aliats ab els cavallers hospitalaris, dels que era cabalment Gran Mestre, des de 1377, un súbdit del rey d'Aragó, el famós Joan Fernández de Heredia, del qual la història política 's confón ab la del XIV sigle. El rey Pere III, en una carta dirigida an aquest personatge, el 10 de Setembre de dit any, li manifestava la seva admiració per la conducta hostil dels navarresos, estant cabalment en pau ab el rey de Navarra (*sumus namque in pace cum rege Navarre... et gentibus suis*); però molt més encare degué sorprendrel l'actitut del seu antich amich d'armes y de lletres, al qui un

(1) Arxiu Corona Aragó : R. 1268, f. 29.

any abans (2 agost 1379) felicitava coralment per la seva deslliurança del poder dels turchs (1) y l'instava a que retornés tot seguit al seu regne, puig havia menester d'ell y de sos consells (2).

Per explicarnos aquesta inesperada intervenció de la companyia navarresa en els assumptes de Grecia, hi hà que tenir en compte un antecedent històric, y es la presentació en el principat d'Acaya, del qual s'havia considerat feudatari el ducat d'Atenes, de dos nous pretendents; d'una banda, Jaume de Baux, d'altre 'ls cavallers de la milícia de Sant Joan de Jerusalem. A les ordres d'un y d'altres veyem indistintament soldada la companyia navarresa en 1380 (3), sense que sapiguem de quina manera ni per quins motius se verificà aquell cambi de conducta de les antigues gents d'armes de Lluís d'Evreux.

Felip d'Anjou, príncep de Tarento, ensemps que senyor de la Morea y emperador titular de Constantinoble, morí en 1373, sense fills, lo mateix que'l seu germà Robert, per lo que heretà els seus drets, sobre Bizanci y l'Acaya, Jaume de Baux, nat de Francesch de Baux, duch d'Apulia, y de Margarida Anjou-Tarento, germana d'aquells dos prínceps. Els barons de la Morea no acceptaren de cap manera aquest pretendent, y proclamaren al mateix temps la reina Joana de Nàpols. Emperò aquesta cedí l'Acaya en 1376 al seu quart marit Otho de Brunswick, y en tal decadencia estava l'antich brillant principat franch dels Villehardouin, que aquell a son torn va arrendarlo per cinch anys al Gran Mestre dels Hospitalaris. Feya temps que a instancies del Pontificat desitjaven aquestos traslladar el centre del llur govern des de la petita illa de Rodes al continent grech y sobre tot a la Morea. L'habilitat diplomàtica del mestre Fernández de Heredia, elegit com hem vist en 1377, conseguí realisar en part aquest desig de la seva orde, y unit ab els venecians y ab l'arquebisbe de Patras, emprengué 'l *passagium* a la Acaya (4).

Devant del perill de l'invasió navarresa, la major part dels catalans que habitaven els ducats, y adhuc molts grechs, y fins els albanesos, els antichs

(1) In questo anno (1377) ancora il gran maestro di Rodi, di nazioni Catalana, passo da Napoli e andaronno con lui molti cavalieri napolitani ed incontrato da Turchi fu preso colla maggior parte da suoi. *Giornali Napolitano*, en MURATORI, XX, 1038. En 1378 el Gran Mestre Heredia 's dirigí contra Lepant, que havia caigut en mans dels albanesos, y s'apoderà d'aquella ciutat. Emperò al anar a atacar més tart la ciutat d'Arta, residència de Ghin Bua Spatas, va caure en un reconeixement en poder dels albanesos, que'l vengueren als turchs. Vid. KARL HERQUET: *Joan Fernandez de Heredia, Grossmeister des Johanniterordens (1377-1396)*; Mühlhausen, 1878, p. 68.

(2) Nos por algunos grandes afferes que tocan gran proveyto nuestro e de nuestro Reyno vos havemos mester | Porque vos rogamos como mas affectuosamente podemos que vingades nos al mas ayna que podredes, etc.

(3) Sembla que en 1380 la companyia 's posà al servey exclusiu de Jaume de Baux. K. HOPF: *Griechenland im Mittelalter*, VII, 12. (*Diari napoletani*, XXI, 1045-46, nota 11). La companyia abans s'havia dividit entre 'ls dos pretendents. Una part, comanada per Joan d'Urtuvia y Mahiot Cocarell, serví als hospitalaris, mentres la part més considerable, a les ordres de Sant Superan y Varvassa, seguí la sort del príncep Jaume de Baux. - HERQUET: *op. cit.* p. 71.

(4) GREGOROVIVS: *Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter*.-Stuttgart, 1889, t. II, cap. VII.

enemichs dels soldats de Lluís d'Evreux, que habitaven el terme de la Hellada y el fèu o terres del Comte de Demetriades, s'uniren com un sol poble, per demanar l'auxili y la sobirania del rey d'Aragó, que abans, potser, ni tan sols havien desitjada. Al cap del moviment anexionista hi trovem el poderós comte Lluís Frederich de Salona, y molts altres grans feudataris, com el comte de Demetriades (son nom ens es desconegut), Meliseno de Novelles, senyor de Styli, els Puigpardines y els Ballester, que ho eren respectivament de les baronies de Carditza (*Cadarniça*) y Atalandi (*La Calandri*), Queronea (*Cabrena*) y Petra (*Patriau*). Al seu costat se col·locaren els regidors de les principals ciutats: Galceran de Peralta, que ho era d'Atenes; Guillem d'Almenara, de Livadia; els Lluries, de Tebes, y el valent capità de Neopatria, Andreu Çavall. Les cinch universitats dels dos ducats, Atenes, Tebes, Livadia, Neopatria y Siderocastron, també 's posaren sota la obediencia de la confederació catalana-aragonesa, y algunes com Atenes, Tebes y Livadia enviaren al rey Pere missatges especials. En cambi favoriren als navarresos el marquès de Bodonitza, feudatari dels catalans, el duch de l'Arxipelech, Nicolau dalle Carceri, els cavallers hospitalaris, molts grechs y molts catalans descontents.

En l'estiu de 1379, una part de la companyia navarresa, comanada per Joan d'Urtuvia, que havia sortit de Navarra ab cinquanta homes d'armes, allistats per ell, nombre superior al que reuniren pel seu comte Mahiot de Coquerell y altres capdills, se va presentar devant Tebes. Havien acudit a defensarla, des d'Atenes, el noble Galceran de Peralta, ab molts atenesos catalans y grechs, y des de Salona, el valent comte Lluís Frederich, y els dos castellans grechs de dita ciutat, Dimitro y Mitro. Emperò la heroica defensa de la Cadmea fou inútil devant de la traició. L'arquebisbe Simon, fill d'un turch y una grega, natural de Constantinoble, y antich *calogerus* o sacerdot grech, ajudat de Micer Aner, altre grech influent de la ciutat, y dels traïdors catalans Joan Coromines y Bernat Forner, del sicilià Francesch de Lenda, que ja havia sigut desafecte al vicari Lluís Frederich, y d'Oliveri Domingo, que fou el principal instrument de la perdua de Tebes, facilitaren la entrada en ella dels navarresos y feren inútils els esforços del grechs Dimitro y Mitro de Salona, de Dimitri Rendi d'Atenes, dels García Pertusa, Guido de Regio, Roger de Puntinyano, y demás lleyals a la casa d'Aragó. El noble Galceran de Peralta fou derrotat y fet presoner per Joan d'Urtuvia en un combat en les planures de la Beocia, y tota l'activitat del comte de Salona, un dels capdills més enèrgichs y valerosos que tingué la causa catalana, no fou prou a salvar l'antiga ciutat de Epaminondes, *caput et magistra* dels ducats, com l'anomenava el rey Frederich III de Sicilia.

Apenes havien arribat a Barcelona els primers enviats de les ciutats de Tebes, Atenes y Livadia y del comte de Salona, manifestant al rey d'Aragó el desig d'esser sos vassalls naturals, y portant les notícies de la terrible in-

vasió navarresa, contra la qual y els rebels a la causa catalana demanaven sa protecció, y apenes acabava Pere III d'anomenar Vicari General seu en el nous dominis el vescomte de Rocaberti, pera qui havía estès ja 'l 13 de setembre 'ls capítols y condicions del seu càrrech, quan poch's dies després vingueren altres cartes de Lluís Frederich y de Galceran de Peralta, ab la funesta nova de la presa de Tebes y de la derrota y cautiveri del darrer. El polítich rey d'Aragó llavors s'hi repensà, y modificà per complert les resolucions preses dugues setmanes abans. La caiguda de l'antiga capital dels ducats y la presó del veguer d'Atenes, havíen modificat totalment la situació d'aquells apartats dominis, y adhuc el valor dels poders concedits als primers procuradors y missatgers de les dugues més importants ciutats d'aquells, y el rey anulà, o més ben dit, sospengué 'l nomenament d'en Rocaberti, fins que rebés una nova y plena confirmació de la voluntat dels seus nous súbdits, encarregant mentrestant a D. Lluís Frederich que continués desempenyant el vicariat general. Perduda Tebes, y prè's el de Peralta, se feya necessaria una expressió explícita de l'homenatge d'Atenes, que en 1379 no havia enviat procuradors propis. Els capítols entregats el 30 de Setembre a Bernat Ballester, missatger de Tebes y del comte de Salona, són del tot diferents dels primers capítols otorgats disset dies abans, al vescomte de Rocaberti, el 13 del mateix Setembre. D'aquesta manera 'l rey Pere donà temps a veure 'l curs dels aconteixements, abans de ficarse en una causa perduda y de comprometre inútilment els seus homes y cabals.

En el mes de Novembre següent retornà a Grecia, ab les noves instruccions del rey, el valencià Bernat Ballester, habitador de Tebes, tal vegada el personatge que va jugar un paper més important en el fet de l'anexió dels ducats. Aixís que hi arribà, se trobà ab que la ciutat y el fort castell de Livadia, la capital militar d'aquells, també havíen caigut en poder dels navarresos, a efecte, aixís mateix, de la traició, després d'una heroica y desesperada resistència dels seus habitants, que recorda la dels numantins, y de sucumbir varonívolment, en son castell encinglerat, el seu veguer Guillem d'Almenara. La resposta que Bernat Ballester va portar de Catalunya als sotsmesos del nou duch y sobirà, motivà les dugues importants reunions d'Atenes, on se redactaren els seus famosos capítols, y de Salona, on se congregaren, per mor de la ocupació enemiga, els síndichs de les altres dugues universitats més importants del país ducal, Tebes y Livadia, cercant la protecció del vehí comte Lluís Frederich. De les disposicions contingudes en els capítols d'Atenes y de Salona y dels fets posteriors de l'invasió navarresa, n'hem parlat ja llargament en una obra anterior⁽¹⁾.

No hem, donchs, d'insistirhi, perque en la present ullada general pre-

(1) *Los navarros en Grecia y el ducado catalán de Atenas en la época de su invasión.* - Barcelona, 1886, p. 102 y següents. *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras*, t. IV.

liminar, sols ens hem proposat rectificar, en ses linies generals, els nostres estudis y monografies precedents ⁽¹⁾ y donar a coneixer altres y interessants punts de vista, que'ns ha suggerit la lectura de recents publicacions, y la recerca y troballa d' importants documents en l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

L'invasió navarresa donà un cop de mort als ducats catalans, que feya temps arrossegaven una precaria existencia, combatuts per l'anarquia y tota mena d'enemichs exteriors. Abans de 1379, se pot dir que's mantenia encara la seva unitat geogràfica, y ab la mateixa extensió quasi del temps del gran conquistador Alfons Frederich d'Aragó, avi del que ara era 'l més ferm puntal de la seva defensa. En el ducat de Neopatria, els servis primer y els albanesos després, invadiren y conquistaren gran part de la Tessalia, ja des de 1337 y posteriorment y molt abans de l'anexió catalana s'havien perdut les ciutats de Farsalos, Domokos, Gardiki, Lechonia y altres. En 1365, sufriren els ducats un nou desmembrament ab la venda, quasi imposada pels venecians, a Bonifaci d'Aragó, de Carystos, cobdiciada fortalesa situada al S. de la Eubea o Negropont, y un altre de més transcendencia encara en 1374, ab la perdua de Megara, arrebatada per Nerio Acciajuoli, la qual deixà l'Àtica oberta y indefensa a les seves posteriors irrupcions, que li guanyaren la conquesta d'Atenes.

Més forta que aquestes desmembracions territorials de la periferia dels ducats, fou la que realisaren els navarresos, clavantse com una espina en el centre mateix del territori, y emportantse, ab un cop de mà atrevit, la Beocia entera, que no retornà may més al poder dels catalans. El ducat d'Atenes quedà quasi reduït al territori de l'Àtica, y el de Neopatria a la seva capital del mateix nom, conservantse únicament intacte, com llaç d'unió entre 'ls dos separats dominis, el comtat de Salona, en la Lòcrida, ab els fèus o baronies annexes de Lidoriki (*Ledorixs*), Zeitun (*Citó*) y Siderocastron (*Heraclea ?*), y els ports de Galaxidi y Vitrintza. Y no sols desaparegueren del domini català les dugues més importants ciutats de la Beocia, sinó adhuc les baronies d'aquesta regió de Karditza y Atalanti, pertanyents als dos germans Puigpardines, y les de Queronea y Petra de P. de Ballester, de les quals no se'n torna a parlar més en els registres de l'antiga cancelleria aragonesa.

En la primera meitat de l'any 1382 morí, deixant sols una filla del seu matrimoni ab la princesa Elena Cantacuzeno, el comte de Salona, Lluís Frederich, el darrer rebrot de la nissaga dels conquistadors, el capdill català més temut pels navarresos, y el que verdaderament salvà aleshores el país ducal. Des d'aquest desgraciat succés, bé podem dir que la historia de la Grecia catalana no es en rigor altre cosa que la historia d'Atenes. Res més inte-

(1) Entre ells, el recull titulat *Catalunya a Grecia*.—Barcelona, Avenç, 1906.

ressant, donchs, que donar una lleugera idea de lo que era aquesta ciutat famosa al realitzar-se la seva anexió tan gloriosa per la nostra terra. Fa encara més curiosa la esmentada historia, la consideració de que quasi res sabem d'ella durant el període anterior de la dominació franca, que, per una serie de coincidències afortunades, fou molt més pròspera y pacífica que la nostra. La manca d'un sol alt capdill militar o aristocràtic, com els duchs de la Roche, que fes el poder hereditari, es la causa de que la dominació catalana en Grecia, tota dispersió y individualisme, tota plena de governs locals y d'autonomies, no tingués major estabilitat y no alcancés més llarga durada. Una altra n'hi ha encara que explica la major pau y benestar del ducat franch. Aquest se trobà durant molt temps rodejat d'estats germans, alguns com el d'Acaya, del mateix origen, y no 's ficà may en atrevides empreses, ni en conquestes exteriors, mentres que sobre l'estat fundat pels catalans caigueren de primer les terribles y repetides excomunions del Pontificat y després una allau de calamitats y enemichs de tota mena, creuades dels Gualter de Brienne, per reconquistar el territori perdut, guerres ab els venecians, atachs de turchs y d'albanesos, de grechs y de florentins. Aixís y tot, aquell estat, ab municipis a la catalana, mig militar y mig feudal, mig anàrquich y mig organitzat, va fer el miracle de durar quasi una centuria.

Mes no es precisament la historia més o menys obscura y gloriosa dels nostres antecessors en aquelles terres lo que ofereix major interès; aquesta historia, transplantada a qualsevol altre regió de la terra, no tindria ja 'l mateix valor. Lo que després de tot desperta més la curiositat dels filhelens de Europa, respecte els recents descobriments realitzats en el nostre Arxiu o en els d'Italia, es la consideració de que 'ls documents trobats van a ilustrar el quadre de la historia d'Atenes, durant un període de la seva existencia. Com ja varem manifestar en la nostra Memoria endreçada al Ajuntament de Barcelona, al donarli compte de l'estat de nostres estudis y recerques, tot quant tendeixi a esclarir el passat d'una de les més famoses y més nobles ciutats del món, té, pera la civilització de la qual fou el breçol, un interès excepcional, porque, com ja s'ha dit més d'una vegada, aqueixes ciutats que han esdevingut el símbol d'un poble o d'una raça, o en les quals ha quedat gravada d'una manera plàstica una civilització entera, perteneixen a tota la humanitat y són sempre immortals.

Catalunya deixà gravada per un temps en aquest poble excepcional una part de la seva vida, y hi portà la seva llengua, les seves lleys y les seves costums, y mercès a n'aquest gloriós y inesperat episodi del nostre passat, un català en certa manera pot considerarse històricament ciutadà d'Atenes.

Des de Justinià fins a l'aparició en ella dels catalans, y principalment fins al govern dels reys d'Aragó, bé 's pot dir que aquesta ciutat immortal no tingué historia. Les seves notícies se limiten a alguns fets aïllats, a algun

que altre nom dels bisbes que la governen, o de sants peregrins que la visiten; y en l'època bisantina, sols reflecten sobre d'ella alguna gloria les famoses emperatrius ateneses Irene y Teofano. En tot aquest llarch període d'obscuritat y decadència, en que fins s'ha arribat a dubtar de la seva existència, una sola figura gloriosa y solitaria s'alça demunt de les seves ruïnes, en el segle XII: el bisbe Miquel Acominatas. En ell sembla reviure 'l sentiment patriòtic dels Pericles y Temístocles, ab el fervor y la eloqüència dels Basilis y Crisòstoms. Sense haver nascut a Atenes, es l'únic que, abans de la dominació llatina, pot dirse ab orgull ciutadà de la patria del saber y la bellesa. En ell encarnà la consciència y l'ànima d'aquella ciutat excepcional, y ell fou l'únic digne de plorarla, com Jeremies, al arribar la hora del seu cautiveri. Després tornà de nou a callar el numen de la seva historia fins als dies de Pere III, en que una claror heroica y elegiaca sembla que dona a les seves famoses ruïnes, com a la dels raigs d'un sol ponent, un interès més intensament estètic.

Com després de la batalla de Leuctres, l'engrandiment de Tebes, degut a les seves victories sobre Esparta, inspirava gelosia als atenesos, aixís mateix en el darrer terç del XIV segle, l'antiga ciutat de Pericles, pobre y casi despoblada y isolada del centre dels ducats, però orgullosa ab els seus recorts, no acceptava de bon grat la hegemonia política de la capital tebana. Per això en 1380 demanà a Pere III, bé que inútilment, que sancionés la separació governativa, entre ella y les ciutats de Tebes, Salona y Livadia, acceptada abans pel vicari general Lluís Frederich (1).

Ab aquest interessant divorci, obre l'Atenes catalana la seva vida política a l'entrar a formar part de la corona aragonesa. Mes, per desgracia, no li calgué disputar més sa primacia a la seva antiga rival. Ella desaparegué per complert, com universitat catalana, ab la invasió navarresa, y des de llavors la verdadera capital dels dominis grechs, en els regnats de Pere I Cerimoniós y Joan I, es Atenes. Als seus costats quasi sols figuren, com estat feudal, el comtat de Salona; com universitat o municipi, la ciutat de Neopatria.

La vida d'Atenes del XIV segle, y sobre tot la dels temps de la dominació del casal d'Aragó, que durà sols vuit anys, es més fàcil de conèixer y reconstruir que la de les demés ciutats gregues, adhuc la mateixa Tebes, pels importants testimonis que d'ella s'han conservat: d'una banda els seus famosos capítols de l'any 1380, en llengua catalana, el document històric més llarch y curiós referent a la seva migrada existència social y política per espay de tres sigles; d'altre banda les impressions del viatger Nicolo da Martoni, en 1395, set anys després de la presa de la Acròpolis per Nerio Acciajuoli, que constituei-

(1) «Respon lo senyor rey que ell enten que les universitats d'Estives et de Cetines e don Loys d'Arago... sien tots una cosa e sien regides et governades per lo dit vescomte vicari seu general...» Capítols d'Atenes de 20 de Maig 1380.-Arxiu Corona Aragó: R. 1366, f. 49 v.

xen la primera y més detallada descripció monumental d'Atenes en l'Edat mitjana. Es veritat que la seva historia en aquell obscur període no se 'ns ha conservat en un llibre, com la de les hassanyes dels catalans en l'Orient, o com les dels conquistadors franchs en la Morea; mes l'arxiu de la casa reyal de Barcelona, com ja havia previst el meritíssim Hopf.⁽¹⁾, ha vingut en certa manera, per desgracia no tant com ell se pensava, a omplir aquest buit, y avuy l'Atenes catalana del xiv sigle es molt més coneguda que la francesa del xiii y casi tant com la italiana de la quinzena centuria, època en que 'l Renaixement havia despertat la curiositat del món envers el breçol més gloriós de la cultura clàssica. Més documents datats a Atenes, o referents a ella, s'han conservat de l'època catalana que de les dugues altres dominacions francesa y italiana plegades. Si en compte de dependir de la corona de Sicília, hagués estat sa metròpoli l'aragonesa, avuy en día, historiadors y arqueòlechs vindrien als nostres arxius a escorcollar el seu passat en els obscurs dies mig-ivals.

La *Cetines* catalana no es la ciutat més pròspera de l'Acciajuoli que visità en 1436 y 37 y descrigué Ciriach de Ancona, ni tan sols la que fruï llarchs anys de pau durant el govern dels duchs de la Roche; mes res tenia que envejar a la ciutat del prelat Miquel Acominatas quan, apartada dels grans centres de la historia, era sols la capital d'una obscura y llunyana *eparchia* de l'imperi de Bisanci. El seu nom de *Cetines* no es català, es el nom vulgar en la llenga del poble vençut. Històricament apareix per primera volta en la època franca en 1278⁽²⁾; després ja no 's pert fins els dies de la conquesta turca⁽³⁾. La *Cetines* mig-ival fou sempre molt poch poblada. El citat Acominatas posa en 1183, en boca d'ella, en una retòrica personificació, aqueixes paraules al dirigir-se al pretor bisantí: «Mira, la més famosa de les ciutats... convertida en un poble petit y inhabitat, sols conegut de nom, per les seves venerables ruines... La que vencé per terra y per mar als perses, mírala ara combatuda y saquejada per petits vaixells de pirates»⁽⁴⁾. Durant les dominacions borgonyona y catalana augmentà, sens dubte, sa població, però en 1395, quan la visità 'l viatger italià Nicolau de Martoni, apenes tenia unes mil

(1) «Una buona e vera storia d'Atene non sarà possibile finchè non vengano publicati i ricchi tesori dell'Archivio di Barcellona, negli scaffali del quale dormono ottant'anni di storia atica.»

(2) FERDINAND GREGOROVIVS: *Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter*.—Stuttgart, 1889, t. I, p. 425.

(3) ... antiqua e bella cittade de Greci, Atene... chiamata nel presente Setines...» STEFANO MAGNI: *Es-tratti degli Annali Veneti*.—HOPF: *Chroniques Gréco-Romanes*, p. 204.—En una carta d'Antoni Acciajuoli (25 de Setembre 1423), s'anomenen Atenes, *Setines*, Tebes, *Stivas*, Megara, *Megra*. — GREGOROVIVS: *Geschichte der Stadt Athen*, t. II, 293.

(4) Vid. GREGOROVIVS: *Athen in den dunkeln Jahrhunderten*. Separatdruck aus «Unsere Zeit...» 1881. Heft. 5. Hem consultat la traducció grega d'aquest estudi, del sabi professor y historiador d'Atenes, Spiridion P. Lambros, en la col·lecció general de les monografies del gran historiador alemany, publicada ab el títol de 'Ιστορία της πόλεως Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, etc. Ἐν Ἀθήναις; 1904, t. II, p. 497. Vid. Αἱ Ἀθήναι κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς αἰῶνας.» El mateix bisbe Acominatas deya, dirigintse al megaduch Stryfnos, que tota la riquesa d'Atenes s'encloïa en els misteris de l'Iglesia de la Verge (el Partenon), y que tot lo demés era un munt de ruines.—Ibid. II, 499.

cases⁽¹⁾. S'ha de tenir en compte, no obstant, que la ciutat havia passat, en quinze anys, per les tres terribles escomeses dels navarresos, dels florentins y dels turchs, y pels horrors de la epidemia y de la fam. Recordis, ademés, que la resistència de l'Acròpolis catalana contra Nerio Acciajuoli durà més de quinze mesos. Però la despoblació y pobresa d'Atenes, se mantingué també mentres la governaren els nostres paisans. N'hi ha prou ab recordar el testimoni de Ludolf de Sudheim o de Westfalia, que visità l'Orient de 1336 a 1341, quan encara no s'havia extingit l'esperit marcial dels catalans: «Hæc civitas quondam fuit nobilissima, sed nunc quasi deserta»⁽²⁾. Més suggestives encara que les expressions esmentades dels dos viatgers estrangers, son les de la mateixa ciutat de Cetines quan se dirigeix al rey Pere, demanantli que proveeixi per oficial y regidor seu en Romeu de Bellarbre, «lo qual coneix los affers de la dita universitat e pobretat e afany del poble d'aquella»⁽³⁾. Lo que deyen els síndichs d'Atenes en 1380 al rey Pere, ho confirmava en 1396 el Senat de Venecia, al donar una assignació al batlle Contarino durant l'ocupació veneciana, en vista de la pobresa de la ciutat y de l'Àtica⁽⁴⁾.

La població catalana d'aquesta decaiguda ciutat, apartada de tot comerç del món, no podia esser tampoch molt numerosa. L'anomenada companyia caigué com una allau sobre les terres del ducat, però el nucli més poderós restà a Tebes y en les regions vehines. Al cap de setanta anys, aquesta primitiva colonisació forçosament s'havia anat reduint per l'emigració, les guerres y els casaments mixtes; de día en día anaven disminuint, per consegüent, les families dels *conquistadors*, y augmentant, pel contrari, el nombre de *gasmuls* o fills de raça mixta. D'aquesta disminució de la població catalana a Atenes, y en general als ducats, en tenim una palesa prova en la resposta que'l rey Pere III donà a la demanda d'anulació d'un dels capítols de la constitució de la companyia, que, per natural instint de defensa y conservació, prohibia la donació de tota mena de bens a l'Església y als monastirs. «Respon el senyor Rey que açò seria mal estament dels ducats per çò com hi ha poca gent nostrada, e si aquells pochos que y son lexaven les possessions a lesglesia, noy hauria qui defenes los ducats, car les gents eclesiàstiques no son gents darmes ne son de la jurisdicció del senyor Rey»⁽⁵⁾.

En el temps de l'anexió dels ducats sembla que no quedaven a Atenes

(1) ...Nunc vero ipsa civitas habet focularia unum mille vel circa... W. JUDEICH: *Athen im Jahre 1395 nach der Beschreibung des Niccolo da Martoni*.-*Mittheilungen des Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts*.-Athen, 1897, XXII, 4, p. 423.

(2) GREGOROVIVS: *op. cit.* (Trad. Lambros), II, 342.

(3) Arxiu Corona Aragó: R. 1366, f. 49 v. Vid. la nostra monografia *Los navarros en Grecia y el ducado catalán de Atenas en la época de su invasión*.-Barcelona, 1886, p. 242.-Tirada apart de les *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, t. IV.

(4) «Considerata paupertate dicte terre, ut non perveniat ad extremitatem.» Venecia, 6 Octubre 1396. - Archivio di Stato. *Misti* XLIII, f. 155.-GREGOROVIVS: *op. cit.* II, trad. Lambros, p. 619, nota.

(5) Arxiu Corona Aragó: R. 1366, f. 49 v.

sino molt escasses families dels *conquistadors*, com els catalans mateixos les anomenaven. Una de les poques excepcions, al menys pels datos que coneixem, es la de Ses Planes, que'n 1372 havia ja alcançat als seus quarts hereus, y de la qual existia encara en 1380 un Joanot Ses Planes, a qui 'l rey Pere feu una concessió de bens. El cap d'aquesta familia seria, sens dubte, en Guillem Ses Planes que'n 1321 era veguer de la ciutat, càrrech que sembla 's degué fer en els Ses Planes hereditari. Tal influencia va arribar a atènyer, que dos duchs de la casa reyal siciliana-aragonesa li concediren la propietat de certs bens destinats a la custodia y defensa de l'Acròpolis (1). En la Cetines catalana no hi feu estada cap de les grans families dels conquistadors que 's repartiren els primers fèus o càrrechs dels ducats, com els Novelles a Neopatria, els Roger de Lluria a Tebes, y els Frederichs d'Aragó a Salona, Egina o la Eubea. La noblesa hi estigué representada pels Joanes, procedents de Valencia; pels de Vita, dels que trobem una branca a Barcelona; pels de Pau, que donà a l'Acròpolis el seu darrer castellà y heroich defensor; pels Berenguer de Rodeja, y pels Peralta de Sicilia, dels comtes de Caltabellota, emparentats ab la casa reyal, a la que perteneixia 'l valent Galceran, regidor casi perpetual d'Atenes des de 1371, el qual tal vegada al veures preterit pels Romeus de Bellarbre y els nous adictes al rey Pere, se retirà més endavant a la seva antiga patria d'origen (2).

Els capítols d'Atenes són fets en profit, més que de la ciutat, d'una petita y obscura burgesia que desempnyà en la seva defensa un paper importantíssim, al veures privada de son regidor natural, el noble Galceran de Peralta, prèns en l'estiu de 1379 pels navarresos. Els enemichs de la causa catalana, de que tenim noticia, se redueixen quasi a les families dels Colomer y dels Coromines, dels que 'n figuren tres rebels o traidors. Es probable que pertenesqués a la primera el Jaume Colomer (Jacobus Columbinus) que en 1394 defensà valentment l'Acròpolis, en companyia del notari Nicolau Macri, contra les embestides dels turchs (3).

Els defensors d'Atenes contra 'ls navarresos, foren notaris grechs o sicilians, com Dimitri Rendi y Pere Valter; o bé obscurs ciutadans com Guerau de Rodonella, síndich enviat a Catalunya; com Berenguer Aranyola, sots castellà de l'Acròpolis, com Francisco Pons, o el castellà y capità Romeu de Bellarbre, alguns d'ells tan pobres, que ni bens tenien a la ciutat (4). El rey pre-

(1) Messina, 7 Janer 1372. Arxiu Palerm : R. C. VIII, 206; document publicat per Sp. Lambros en el tercer volum de la traducció grega abans citada.

(2) Sobre els Galceran de Peralta a Sicilia. Vid. Cav. GIUSEPPE TRAVALI : *Un atto di assignazione di dote del 1416*, p. 4 a 11.

(3) Vid. la monografia de F. Gregorovius, traduïda per Sp. Lambros, ab el títol 'Η πρώτη κατάληψις τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τῆς Βενετικῆς Πολιτείας, y publicada en dita obra. II, 617 y 624.-Nosaltres creyem que 'l Jacobus Columbinus citat en un dels documents publicats per Gregorovius, perteneix a la familia catalana dels Colomers d'Atenes, que com altres restaren en la ciutat.

(4) Ens referim a Romeu de Bellarbre. Vid. els Capítols d'Atenes ja citats.

mià als Rodonelles, Bellarbres y Aranyoles ab concessions de les propietats dels traidors ó ab càrrechs públichs, y fins ab pensions reyal's a Valencia o Catalunya, segons llur procedencia. Al costat d'aquestos noms sols hi trobem els de Berenguer Castell y de Micer Guillem Safont, y abans de l'anexió, els de Guillem Pujal, castellà, y Bernat de Vich, veguer d'Atenes⁽¹⁾. També hi havia a Atenes algunes families que semblen de llinatge aragonès, com les de Jaume Sanchez de Lleyda y d'Antoni Çaragoça, enviat en 1382 a Catalunya, pera lograr la confirmació reyal de les franquicies y privilegis de la ciutat.

La població nostrada hi experimentà algun augment durant els regnats de Pere III y Joan I. Al caure Tebes y altres viles en poder dels navarresos, molts dels seus habitants se refugiaren en el Negropont; altres emperò correueren a arrecerarse sota l'ombra de l'inexpugnable Acròpolis⁽²⁾. En la llista de families nobles dels ducats, conservada en la cancelleria reyal, s'afegeix darrera del nom de Berenguer de Rodeja: «e apres molts honrats qui son en la ciutat de Cetines»⁽³⁾. A n'aquells emigrats que de segur no pogueren retornar a les seves llars, s'hi uniren passat l'any 1379, els anants y vinents de Grecia a Catalunya. El Pireu, o Porto-Leone dels italians, y el port de Livadostro, tornaren a animarse després de tant temps de solitud y encantament, pel terror dels pirates y les imposicions dels venecians⁽⁴⁾, ab les naus que portaven a Catalunya des de 1380 a 1387 els missatgers d'Atenes, els Guerau de Rodonelles, Joan Boyl, Berenguer Aranyola, Antoni Saragoça y altres, y ab l'arribada dels ballesters catalans y de les llances qu'acompanyaven al vescomte de Rocaberti, o a son llochtinent Ramon de Vilanova. De la mateixa manera s'animaren llavors els petits ports de Galaxidi y Vitritza, en el golf de Lepant, ab les naus de Barcelona y Mallorca portant de retorn als procuradors dels comtes de Salona, que sovintejaven també 'ls seus viatges a Catalunya.

Ni els documents d'aquesta època, ni els de l'anterior a l'anexió, ens han conservat cap nom de grechs atenesos enemichs a la nostra causa, sino al contrari, de leyls amichs dels catalans. Tals foren Dimitri y son cunyat Joan Rendi, y més tart Nicolau Macri. Nicolau y Dimitri eran abdosos notaris de la ciutat; aquest, des de 1366; aquell, des de 1386. Dimitri Rendi fou distingit

(1) Arxiu Palerm. - R. C. VI, 63 v. - Any 1374.

(2) Item placia a la dita reyal majestat que totes aquelles persones qui huien bens e possessions e heretats en la ciutat de Estives e en les altres parts dels ducats, los quals sen son trobats es troben fins al jorn d'huy en Cetines, e son en ajuda, socors e favor e defensio e manteniment de la dita ciutat e castell de Cetines e encontra los enemichs capitals... etc. - Capítols de Atenes. Arxiu Corona Aragó: Reg. 1366.

(3) Arxiu Corona Aragó: R. 1559, f. 1.

(4) En la treva acordada en 9 Juny 1319 entre 'ls catalans y els venecians, aquests posaren per condicions per evitar la pirateria y impedir l'augment de la armada catalana, que la Companyia no admetés pirates en els seus ports, ni pogués armar cap lleny (*ligna aliqua a remis*) en tot el mar d'Atenes, ni en cap part confinant ab la illa de Negrepont, y que 'ls vaixells o llenys que al present tenfen «debent facere trahi in terram et de eis accipi et trahi unam tabulam de subtus; et corredi lignorum ipsorum debeant collocari in castro Athenarum» o sigui l'Acròpolis. - Venezia, Archivio di Stato. Com. II, f. 55 v. - MAS-LATRIE: *Mélanges historiques*, III; *Commerce*, p. 44 y següents.

pels reys Frederich de Sicília y Pere III d'Aragó, ab tots els honors y privilegis de que fruien sols els *conquistadors*, lliurant sos bens de tota mena de *cumerxos*, *coltes*, *cavalcades*, *guardies y manifests*; y ademés se li concediren a Atenes els bens de Calochini y de Guillem d'Almenara, a Tebes els de Pere Ibañez, y per últim la cancelleria d'aquella ciutat, ab el sou de .xl. ducats d'or, sobre 'ls *cumerxos* y entrades de dita universitat⁽¹⁾. Quan en 1374, Megara caigué en poder de Nerio Acciajuoli, el futur conquistador d'Atenes, Dimitri Rendi va esser un dels seus més braus defensors, lo qual demostra que no serien els catalans tan durs envers llurs súbdits grechs, quan aixís se feyen estimar per ells. Y que no era 'l notari Rendi l'únich fill de la raça vençuda que fruía dels drets de ciutadania franca, ho proben, ademés, els noms de Constanti Calochini y Arguni⁽²⁾.

Ab el notari Dimitri Rendi fa la primera aparició en la vida política de Atenes l'element grech, que des de l'invasió dels llatins a principis del XIII sigle, havia quedat en la més complerta obscuritat. Durant la dominació borgonyona en Grecia no 's troba un sol testimoni de la vida dels grechs en l'Ática y Beocia. El poble grech havia sigut del tot esborrat en l'història d'aqueixes encontrades. Els *arcontes* nacionals no figuren per res en aquests temps mig-evuls y sols tornen a reaparèixer en els dels Acciajuoli o dels turchs. Baix d'ells les famílies principals d'Atenes que porten els cognoms de Chalcondyles, Paleòlechs, Beniselos, Limbones⁽³⁾ y altres, conservaren l'esperit y les tradicions nacionals. L'influència de la fracció grega va augmentar ab la desaparició dels catalans, y sota 'l govern dels mig helenisats duchs florentins. La filla de Rendi, María, fou l'amistançada del famós Nerio Acciajuoli, y mare d'Antoni (1394-1435), el més poderós y afortunat duch d'aquella dinastia. De la família Rendi, que comença la seva història baix la dominació catalana, se conserven encara branques a Atenes y Corent⁽⁴⁾. Entre 'l Pireu y Atenes hi ha una petita iglesia coneguda pel poble ab el nom de Sant Joan de Rendi, y no falta qui pensa que estava compresa en les propietats donades pels catalans al valent notari atenès⁽⁵⁾.

(1) Arxiu Palerm. R. C. VIII, 29, Messina 29 Juliol 1366.-Capítols d'Atenes, 20 Maig 1380.-Arxiu Corona Aragó : R. 1366, f. 49 y s. -Ibid. Tortosa 10 Abril 1383.-R. 1559, f. 10. En els citats capítols se diu : «en tant com lo honrat en Notari dimitri Rendi... se haja be e leyalment demostrat e afanyat de tot son poder contra ls enemichs capitals e sofert afany e desteniment per los dits enemichs e dapnatge de sos bens e haja mantengut la lealtat feultat e puritat de la sacra reyal majestat de la sacra corona d'aragó,» etc.

(2) Arxiu Corona Aragó : R. 1366, f. 49.-*Los navarros en Grecia*, p. 248; «los quals bens (d'Arguni) ten e posseix la Cort de Cetines per rao et occassió de la mort omicidal... per lo dit Arguni feyt e complit an simi quondam segons que daço pus largament appar contenir en les actes de la Cort de Cetines.» Capítols d'Atenes, etc. El privarli dels seus bens per homicidi prova que 'ls posseía de dret propi. Els dits bens foren concedits a Berenguer d'Orniola o Aranyola, sotscastellà de l'Acròpolis.

(3) *Catalunya a Grecia*, p. 34.

(4) CONSTANTINIDIS : *Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν*, 1894, p. 410.

(5) K. A. Christomanos ho sosté aixís en el detingut estudi que dedicà a la nostra obra *Los navarros en Grecia*, etc. en la revista grega *Ἑβδομάς*, n. 134. -Atenes, 21 Setembre 1886.

Interessant seria conèixer les vicissituds d'aquesta raça grega y de l'esperit helènic durant els obscurs sigles de la dominació llatina. Mes des de l'historiador atenès Dexipo, en l'època de l'invasió dels Héruls (a. 269), fins a l'historiador Laònich Chalcocondyles, fill també de la ciutat de Palas, que visqué en el xv sigle, baix el govern dels florentins Acciajuoli, o sigui en tota la duració dels temps mig-evuls, no produí aquella un sol escriptor, teòlech, filosof, poeta o gramàtic. Ab tot y això no 's vagi a creure que durant la dominació llatina s'extingís completament el culte de l'art, ni l'amor als seus antics escriptors. Els atenesos guardaren ab viu sentiment estètic les grans obres del geni clàssic, per més temps que 'ls romans. A darrers del xii sigle 'l famós Acominates se 'n duya a la seva seu episcopal una colecció de manuscrits d'Homer, Aristòtil, Galé, Tucídides y altres clàssics, y va trobar ademés en el Partenon, convertit en temple de María, una petita biblioteca metropolitana, de la que arribà alguna que altre reliquia, salvada del saqueig dels franchs, al temps dels catalans ⁽¹⁾. També s'han conservat escasses però precioses notícies de còdices grechs, copiats a Atenes durant la nostra dominació, que han anat a parar a les Biblioteques de Ferrara y de Paris, y adhuc s'han salvat els noms dels que 'ls copiaren o posseïren. Així sabem que pels vols de l'any 1339, l'atenès Demetrios Peroulis copiava les obres de Teòcrit, y que per la mateixa època, el sacerdot Cosmas Kamelos, exarca de l'iglesia grega de l'Ática, reduïda a la més precaria situació, treballava per us del metge grech Demetrios de Chlomos, els llibres de medicina d'Oribasios y de Myrepsios, lo qual indica que encara cremava alguna guspira de foch en l'antic altar de les Muses y de les Gracies ⁽²⁾.

Enllassat ab l'estat de la cultura a Atenes, baix el govern dels catalans, ho està també 'l de l'existència de la llengua grega. Interessant seria poder estudiarla en textos vius; mes aquella ciutat no ha sigut tan afortunada com la Morea en aquest punt. Un sol document ens ha arribat de la cancelleria dels Acciajuolis, del Janer de 1387, tot just conquistada Atenes per ells, y quan encara s'aguantava ferm en l'Acròpolis el seu valent castellà, Pere de Pau, y qui sab si redactat per alguns dels dos notaris que tan adictes foren als catalans en els darrers dies de sa dominació en l'Ática; Dimitri Rendi o Nicolau Macri. Dit document es un privilegi concedit a un tal Pere de Mèdicis d'Atenes ⁽³⁾, pertanyent a la branca de la familia florentina establerta

(1) El viatger italià Nicolo Martoni, que, com hem dit abans, visità Atenes en 1395, set anys després de la expulsió dels catalans, ens descriu així un d'aquests curiosos llibres: *Liber omnium Evangeliorum scriptus per manus sancte Elene in cartis membranarum deauratis ad linguam grecam qui liber ibi pro magno thesauro reputatur.* - Vid. *Athen im Jahre 1395 nach der Beschreibung des Niccolo da Martoni*, en les *Mittheilungen des Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts Athen*, 1897, B. XXII, 423.

(2) Spyg. P. LAMBROS: 'Αθηναίοι Βιβλιογράφοι καὶ κτήτορες κωδίκων κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας καὶ ἐπὶ τουρκοκρατίας, en la Revista grega *Παρνασσός*. Any 1902, p. 170 y 172.

(3) BUCHON: *Livre de la Conquête*; 1845.

en aquella ciutat, que helenisà 'l seu cognom, convertintlo en el de 'Ιατρος. Per ell se demostra que 'ls notaris atenesos, que més d'una volta deurien estendre documents en el nostre idioma, empleaven preferentment en els grechs la llengua literaria, y que 'l divorci entre aquesta y la vulgar se trobava aproximadament en temps dels catalans, en el mateix estat que en la època present, puig segons el testimoni d'Acominatas la parla llavors en us a Atenes havia esdevingut una de les més corruptes de la Grecia. A les seves delicades orelles, educades en l'armonia dels versos d'Homer y de la prosa dels clàssichs, li feya 'l efecte, segons propria confessió, d'un dialecte persa o scita. Aquestes queixes retòriques del sabi prelat grech, que eren les d'un esperit culte que judicava la ciutat de Pericles ab el mateix criteri d'un contemporani de Plató, de cap manera poden aplicarse al grech, relativament pur, del privilegi de Pere de Mèdicis, sinó a la llengua vulgar.

Per les relacions de Martoni, de caràcter encara mig-eval, y de Ciriacus d'Ancona, en certa manera el Pausanies del xv segle, primer arqueòlech europeu que per amor a la seva ciencia va visitar Atenes, ens podem avuy formar una idea de lo que era la Cetines dels catalans. Abans d'ells, tres altres viatgers parlen de propria vista o de oides de la Grecia : Ludolf de Sudheim, Jordà de Severac y Abulfeda, tots tres en el segle xiv⁽¹⁾. D'ells sols dos mencionen a Atenes. Ni una paraula en diu d'ella 'l dominicà Jordà de Severac, que estigué a Tebes. L'historiador mahometà Abulfeda, que hi anà a mitjans del xiv segle, aludeix als catalans, y saluda a la capital de l'Àtica ab el tradicional calificatiu de ciutat dels sabis grechs, com ab el de patria dels filòsofs la designava un segle més tard, en l'època de Mahomet II, el turch Seadeddin. La relació fabulosa de Ludolf de Sudheim, que viatjà per l'Orient de 1336 a 1341, es un testimoni curiós del estat ruinós de la ciutat, y de que els mercaders italians s'emportaven d'ella rics marbres y escultures⁽²⁾. En aquella època del apogeu mercantil dels venecians y genovesos en el mar de Grecia, es probable que s'enduguessin d'aquelles terres molts tresors.

El despullament d'Atenes venia de lluny. Ab l'introducció del cristianisme y de noves idees, moltes obres d'art perderen llur significat y cambiaren la seva destinació. Per altre part feya sigles que havia decaigut del tot de sa importancia política, y que 'l centre intelectual y hegemònic de

(1) K. HOFF : *Griechenland im Mittelalter*. - *Allgemeinen Encyclopädie der Wissenschaften und Künste von Ersch und Gruber*, vol. VI, 431-32.

(2) Vet ací el passatge de Sudheim : «Hæc civitas quondam fuit nobilissima, sed nunc quasi deserta. Nam in civitate Januensi non est aliqua columna marmorea vel aliquod opus bonum lapideum sectum nisi sit de Athenis ibidem deportatum, et totaliter ex Athenis civitas est constructa, sicut Venetia ex lapidibus Trojæ est ædificata.» - LUDOLPHI : *De Itinere Terræ Sanctæ Liber*; ed. Deyk; Stuttgart. *Literarischer Verein*, t. XXV, 1851, 17. - GREGOROVIVS : *Athen in den dunkeln Jahrhunderten*. Trad. grega de Sp. P. Lambros, op. cit., II, 510.

la raça grega havia passat a Bisanci. Emperadors y pretors bisantins la saquejaren per embellir ab ses riqueses artístiques la Roma de l'Orient. S'ha acusat també als catalans d'haver destruït alguns dels monuments d'Atenes, y fins els famosos oliverars de Colona. Al llur vandalisme s'ha atribuït aixís mateix la destrucció de la part de ciutat situada a la banda sud de l'Acròpolis, y de l'iglesia allí edificada en el lloch del antich Asclepieion; però l'eminent Gregorovius, al intervenir ab sa autoritat y imparcialitat en aquesta acusació alçada per alguns sabis arqueòlechs alemanys⁽¹⁾, afirma que ningú pot assegurar que, al començar el xiv sigle, aquell cantó de l'Acròpolis estigués encara edificat. Chalcocondilas, essent atenès, sols fa menció al parlar de la invasió catalana, del saqueig de Tebes, mes no del d'Atenes⁽²⁾. Lo més verosímil es que, després de la tremenda catàstrofe del Cefis, aquella ciutat no oposés llarga resistència a l'empenta triomfal de la Companyia.

La Cetines catalana era una petita ciutat aixoplugada al voltant de l'Acròpolis, de estrets carrers y pobres cases, mes no de fusta com a Constantinoble, sino construïdes en gran part, com la nostra Sagunt, ab desferres de monuments gloriosos. Tan pobre era, quan estigué en ella Nicolau de Martoni, que per no haverhi cap hostal, es tingué que allotjar en el palau arquebisbal⁽³⁾. A la manera de Roma y d'altres famoses y antigues ciutats, estava plena de reliquies dels temps de la seva grandesa, espargides ací y enllà, esbocinades unes, altres ocultes per la pols o per l'herbey, y no poques destinades als usos més comuns de la vida. Magnífichs jerros o sepulcres servien com fonts o banyeres; làpides de marbre de teatres o odeons, de taules de treball dels artesans. Quan visità Spon la ciutat en 1675 vegé moltes cases quals finestres adornaven delicats frisos y estatuetes, y en elles y en les iglesies sovintejaven empotrades les làpides ab antigues inscripcions. La descripció de Martoni en 1395, la més acostada a l'època catalana, dóna també una idea d'aquesta destrucció⁽⁴⁾, però més encara la posterior de Ciriacus d'Ancona⁽⁵⁾. Grans munts de terra y d'inculta vegetació ocultaven l'Agora, el Kerameich y la falda sud de l'Acròpolis. Els admirables monuments sepulcrales davant del Dipylon, la més gran y més important de les antigues portes d'Atenes,

(1) ULRICH KÖHLER : *Mittheilungen des Deutschen Archäologischen Instituts Athen*, 1877, p. 235. - FALL-MERAYER : *Geschichte Morea's*, II, 182.

(2) GREGOROVIVS : *Geschichte der Stadt Athen*, etc., II, 53.

(3) Nunc vero ipsa civitas habet focularia unum mille vel circa, p. 426... cum quibus (es a dir, ab el bisbe auxiliar d'Atenes, y els seus familiars) stetimus predicto die et nocte sequenti ex defectu quia in Athenis non reperientur *hostulanie ad hospitandum*, p. 430. - *Mittheilungen des Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts*. - Band XXII. - Athen, 1897.

(4) ... alias fuit magna civitas et magna hedificia in ea fuerunt, prout vidimus multas columpnas et multos lapides marmoreos qui nunc jacent ubi ipsa civitas fuit hædificata. *Mittheilungen des Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts*, XXII, 426.

(5) Vid. ZIEBARTH : *Cyriaci Anconitani Inscriptiones graecae vel ineditae vel emendatae*, en les *Mittheilungen des Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts*, t. XII, 1897, p. 405. - Vid. Gregorovius, traducció grega de Lambros, t. II, 231.

y als dos costats del carrer de l'Academia, que en part han sigut descoberts quasi en els nostres dies, jeyen també sota terra. En tenim una prova mig sigle més tart. Ciriach d'Ancona, que tantes inscripcions ateneses va copiar, no 'n diu d'aquells un sol mot. El mateix grandió Olimpieion o temple de Zeus Olímpich, terminat per Adrià, que Aristòtil posava al costat de les Piràmides d'Egipte, y que no cedía en dimensions al temple d'Efeso, en l'època catalana era ja un colossal munt de ruïnes. De les seves 120 columnes de 17 metres d'alçada, no 'n quedaven sino 20, poques més qu'avuy, si bé's conservaven el peristil y moltes basamentes d'estatues⁽¹⁾. Es probable que aquesta inmensa construcció, des dels temps antics y adhuc en l'Edat mitjana, serviria de pedrera als habitants d'Atenes.

En els reduïts límits d'aquest treball no 'ns es llegut donar una idea de la Cetines que habitaren els catalans, en quan a l'estat y conservació dels grans monuments de l'època clàssica. Un llibre de l'arquitecte Giulano di San Gallo de Roma en 1465, conté, segons dibuixos de Ciriach, algunes vistes de monuments, com el de Trassyllos, destruït durant el siti de 1827, de la Torre dels Vents, de l'aqueducte d'Adrià, del Partenon, y una del Pireu ab un dels lleons del port, y dugues torres rodones. Aquest llibre 'ns faria conèixer d'una manera més viva l'Atenes del sigle XIV, que les escasses notícies de Ciriach, que no va donar desgraciadament ses impressions de viatge ni una descripció de la ciutat per ell visitada⁽²⁾.

Mes no podem passar per alt aquí 'l temple de Teseu, no sols el més ben conservat dels temples grechs de Grecia, sino dels de Sicilia y Italia. Estava llavors consagrat a Sant Jordi, advocació que tan simpàtica devia esser als descendents de la gran Companyia, que de la seva imatge n'havien fet el seu penó y el seu segell cancelleresch. Al esser convertit en iglesia cristiana, se li cambià l'orientació com al Partenon : les dugues columnes interiors del pronaos foren destruïdes per fer plaça al altar, y reemplaçades per un mur de pedra y un tambor de maçoneria.

La contemplació d'aquestes maravelles y dels restes d'antics monuments, conservava en el poble un confús recort del seu passat, que vivia en tradicions unides a l'existència de dites construccions. La gloria militar d'Atenes, els trofeus de Marathon y Salamina, havien desaparegut del tot, y en cambi se conservava viva la memoria d'una ciutat que havia sigut la mare del saber y que havia tingut idees més grans que 'ls demás pobles de la terra. Els noms dels seus filòsofs, barrejats ab altres dels temps heroïchs, no se esborraren may de la consciència del poble atenès, y els temples dels deus,

(1) Deinde accessimus ubi fuit magnum hospitium dicti imperatoris Adriani quod est dirructum : nunc sunt columpne XX, alte circa palmos octuaginta, et grossé quantum possent accingere quatuor homines extensis brachiis.» *Mittheilungen*, etc., p. 427.

(2) GREGOROVIVUS : traducció de Lambros, II, 361.

els palaus dels emperadors, els teatres y fins els aqueductes, s'havien transformat en escoles dels sabis o en palaus dels seus grans homes. Quan Martoni visità Atenes en 1395, lo primer que li mostraren els que l'acompanyaren per la ciutat, a manera de *ciceroni*, foren les fonts de l'Aclepieion, convertides per la tradició en fonts de la sabiduria (1). Tot seguit el portaren a veure l'estudi d'Aristòtil, o sigui l'antich Liceu, qual situació no està ben determinada pels arqueòlechs (2). Uns el coloquen prop del teatre de Dionisios; altres, y entre ells Ciriach d'Ancona, prop de les ruïnes del aqueducte d'Adrià. Martoni 'ns fa una curiosa descripció d'un esplèndit edifici avuy desaparegut, tot fabricat de marbre, de vint peus de llarch y setze d'ample, y ab un atri ab columnes «*per que atria ita laborata et picta auro, Aristotilis, quando erat fastiditus studendi, ibat ambulando pro sui delectatione*» (3). Per l'estil de l'edifici que mostraren a Martoni 'ls atenesos del xiv sigle, li podien o li degueren mostrar altres ruïnes lligades ab recorts de famosos grechs. Aixís les de la Stoa o pòrtich d'Adrià eren pera ells el palau de Temístocles o Pericles; el temple de la Victoria, l'escola de Pitàgores; l'Odeon d'Herodes Aticus, el palau de Milcíades; la Torre dels Vents, l'escola de Sòcrates; y com pòrtich dels Estoichs y com escola d'Epicurus, se designaven algunes de les grans y magnífiques construccions de l'Acròpolis, qui sab si el mateix Erechtheion.

Formaven y formen encara un contrast extraordinari ab les imponents despulles de l'època clàssica, com l'Olimpieion, el Partenon y altres, les petites iglesies bisantines de l'Atenes mig-eval, moltes de les quals venien a esser més bè capelletes y oratoris. Tant abundaven, que en 1832 encara s'en veyen en la ciutat unes cent trenta dues, entre unes y altres, més o menys enrunades. La més interessant de totes avuy día, y de segur també en l'època que estudiem, es la Panagia Gorgopikoos, edifici petit de marbre,—a qui 'ls sigles han donat un color d'or emmorenit,—fet ab restes d'antigues construccions, com ho proven el curiós fris, els triglyfos, les metopes y els baix-relleus en sos murs empotrats. Al seu costat figuren la Kapnikarea, del sigle xi, Sant Theodor, la més ben conservada de les iglesies d'Atenes, y la dels Taxiarches, totes molt petites, semblants en forma y dimensions a les nostres romàniques de Sant Pere y Sant Miquel de Tarrassa. Es impossible assegurar avuy día, sobre tot després de la destrucció de tots els restes de

(1) Desiderans autem videre aliqua antiqua que fuerunt in dicta civitate, rogavi quosdam de dicta civitate ut me conducerent ad videndum ipsa hedificia et res antiquas : et primo accessimus ad illos duos fontes aquarum de quibus oportebat quemlibet scholarum bibere pro acquirenda scientia, et in hoc autores figunt, qui aqua fontium quam oportebat eos bibere erat studium magnorum philosophorum, videlicet Aristotelis et aliorum qui erant in dicta civitate Athenarum.—*Mitteilungen*, etc., p. 426.

(2) GREGOROVIVS : *Mirabilien der Stadt Athen* en les *Sitzungsberichte der philosophisch-philologischen und historischen Classe der K. Bayer. Akademie der Wissenschaften zu München*, 1881, t. I, quadern III.—Traducció grega de Spiridion P. Lambros, II, 550.

(3) *Mitteilungen*, etc., p. 427.

l'època franca, realitzada pels grechs, ab un excessiu zel arqueològich, poch després de la seva deslliurança dels turchs, si durant la dominació llatina se construïren iglesies catòliques. Per donar una idea d'aquella destrucció n'hi haurà prou ab recordar que la moderna Catedral grega, relativament de regulars dimensions, està formada ab les despulles de setanta petites iglesies y capelles enrunades (1). Bè podría esser que alguns d'aquests nombrosos temples fossin de l'època franca, si bè sembla, per altra banda, que ab els existents n'havfen de tenir prou per les necessitats del culte, la poch nombrosa clerecía y població llatina. No obstant, a Atenes existía la tradició de que l'iglesia del profeta Elíes, situada prop de l'*Agora*, procedía de l'època catalana. Semblava confirmar aquesta tradició el descobriment fet en 1849, per l'arquitecte Lisandre Caftanzoglos, entre les runes de dita iglesia, d'una pintura mural, empotrada en l'arch bisantí de la porta, que representa una Παναγία, o Mare de Deu, ab dos escuts sospesos de dos arbres als costats de l'imatge, y ab quatre inicials gòtiques posades a cada banda de dits escuts (2). Hem tingut ocasió de veure aquesta pintura mural, que 's designa comunment ab el nom de la Παναγία catalana, en el Museu de la *Societat històrica y etnològica* de Grecia: mes l'atribució fins ara es purament conjectural, y no està basada en cap argument convincent.

Res sabem ab seguretat del recinte que comprenía aquesta petita ciutat atenesa del sigle xiv. Martoni la col·loca entre dos monts, el Aegaleos y el Licabetos (3) y en mig d'una hermosa plana, en la mateixa situació que ocupa la ciutat moderna, al N. de l'Acròpolis, al contrari de l'antiga ciutat que s'extenia al S. d'aquesta roca. Aquestes indicacions no delimiten ab precisió els seus termes. Tampoch es més clar Ciriach d'Ancona. Quan ens parla moltes vegades de la porta de la nova ciutat o de les noves muralles (*ad nova moenia*) en contraposició a altres molt antigues (*moenia Athenarum antiquissima magnis condita lapidibus*), sabem tan sols que s'havía edificat un nou recinte de murs, y que una part de la ciutat s'anomenava Neàpolis (4). Però sempre queda incert ont estava aquesta situada, y si s'anomenava aixís el barri pròxim al Olímpieion, o la part rodejada pel mur anomenat de Valerià, recinte que 's creu que data dels temps dels duchs d'Atenes y que s'extenia fins a l'extremitat del Pòrtich d'Atalo, convertit també en una

(1) En Martoni caracterisa perfectament les extremes pobresa y petitesa d'aquestes iglesietes d'Atenes, en el sigle xiv, quan ens conta que el día de Rams va oír missa y rebre les palmes en una certa iglesia de Sant Domingo, *pauperula et parva*, aon sols hi havia dos frares. - *Mittheilungen*, etc., p. 430.

(2) Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, t. IV : *La expedición y dominación de los catalanes en Oriente, juzgadas por los griegos*, por D. Antonio Rubió y Lluch. - Tiratge apart : Barcelona, imprenta de J. Jepús, 1883, p. 119 y següents. En aquesta obra 's publicà la reproducció de dita pintura mural.

(3) *Civitas ipsa est posita intra duos montes distantes unum ab alio per miliaria sex et habet pulcrum planam durantem per miliaria XII, in qua plana plura et pulcra sunt oliveta...* *Mittheilungen*, etc., p. 426.

(4) GREGOROVIVUS : obra citada, traducció de Lambros, II, 335.

fortificació ab torres de defensa, de que encara 's veuen els fonaments. Qui sap si en aquelles noves muralles hi havia 'ls portals ab les barres catalanes, que, segons Turell, historiador del xv sigle, se conservaven encara en el seu temps (1).

Més important que la ciutat d'Atenes en l'època de la nostra dominació fou l'Acròpolis, anomenada pels catalans *Castell de Cetines* y ensalçada, pel nostre rey Pere 'l Cerimoniós, com la *pus richa joya del mon*. Sa existencia cobra en el xiv sigle una importancia extraordinaria, y bé pot dirse que en ell comença la seva historia heròica. Mes son estudi no cap ja en els límits del present treball, y per altra part l'hem fet ja en una recent monografia (2).

Aixís com podem provar documentalment que 'ls catalans sentiren estèticament l'Acròpolis, aixís també, ab més indicis històrichs que cap dels pobles que l'han ensenyorida, podem demostrar que 's preocuparen de la seva defensa y que aumentaren y reforçaren les seves fortificacions (3).

Ademés, els setges més llarchs y disputats del Castell de Cetines, en l'època llatina, tenen lloch durant la estada del catalans o després de la llur expulsió. La poderosa creuada de Gualter de Brienne s'estrellà contra la fortalesa atenesa; altre tant passà ab la invasió del comte de Conversano, y poch després, en 1379 y 1380, ella fou la que salvà 'ls catalans de l'Ática del impuls vencedor y irresistible de la companyia navarresa. Després, des del retorn del vescomte de Rocaberti a Catalunya y, sobre tot, des de darrers de 1383 fins al Maig de 1388 en que sucumbí a les embestides de Nerio Acciajuoli, la historia d'Atenes no es més que la historia de la resistencia de la Acròpolis, contra 'ls atachs dels grechs, turchs, albanesos y altre gent soldada que 'l toçut florentí va llençar sobre d'ella. En 1394, quan estava en poder dels senyors italians, se salvà d'una nova y poderosa escomesa dels turchs, mercés sols a les fortificacions dels catalans.

En els documents d'aquesta època no sols trovem designada l'Acròpolis ab el seu nom vulgar de *Castell de Cetines*, sino tres de les maravelles que en ella quasi intactes llavors existien : els Propileus, la Pinacoteca y el Partenon. El primer era 'l *palau*, on s'hostatjaren temporalment ja 'ls duchs franchs, ja 'ls primats de la companyia catalana; la segona, la *capella de Sant Bartomeu*, y el tercer, la *Seu de Santa Maria de Cetines*. Els Propileus y la Pinacoteca fan la llur primera aparició històrica en la Edat mitjana, en l'època catalana, y en un sol document (4). Per ell veyem que l'elegant vestíbul de Mnesicleos era designat pel poble ab el nom de *palau*, que

(1) *Recort*, obra feta per Gabriel Turell en l'any 1476.—Barcelona, «Biblioteca de l'Avenç», 1894; p. 112.

(2) Academia Provincial de Bellas Artes de Barcelona: *La Acròpolis de Atenas en la época catalana, discurso leído por el académico D. Antonio Rubió y Lluch en la sesión pública celebrada el día 24 de Mayo de 1908*; Barcelona, 1908.

(3) Arxiu Palerm: Reg. Canc. XIII, 209 v. (Messina 7 Janer 1372); Arxiu Corona Aragó: R. 1366, f. 49.

(4) Arxiu Corona Aragó: R. 1366, fol. 64 v.

s'aplicava també a altres grandioses construccions gregues; però que en el cas present podria indicar que la seva aplicació a tal objecte venia de lluny, tal vegada, ja dels temps bisantins. *La capella de Sant Bartomeu del palau del Castell de Cetines* de que 'ns parla 'l curiosíssim document abans esmentat, del nostre arxiu, que tant ha cridat l'atenció dels historiadors y arqueòlechs grechs y filhelènichs, s'ha probat que no pot esser altre cosa que la antiga Pinacoteca, adornada en altres temps ab les admirables pintures de Zeuxis y Polygnotos, o sigui la gran sala rectangular anexa als Propileus y al N. d'ells, a la qual donava accés un petit pòrtich dòrich.

Es segur que 'ls catalans pogueren contemplar intacte y majestuós en la seva triomfal apostura, y ab tota la perfecció de ses admirables proporcions, l'august Partenon, que s'alça en el costat sud del planich de l'Acròpolis atenesa, y es segur també que ell era principalment la *richa joya*, que ab colors tan vius, sino ab una reproducció gràfica, representarien de segur els síndichs o procuradors de la universitat de Cetines al nostre rey Pere. Però 'ls catalans vegeren el temple de l'Athena grega un xich desfigurat ab l'adició d'un àbsis bisantí en el pronaos y frontó oriental, y d'un narthex en l'opisthodomos, tenint a un costat la cancelleria y al altre 'l palau arquebisbal.

En la cella de la obra arquitectònica més admirable dels sigles, des dels temps de Justinià, s'havia alçat l'altar de la Verge María, ocupant el lloch de la Parthenos atenesa, y ben prompte la iglesia cristiana esborrà 'l record de la antiga destinació de la obra mestra d'Ictinos. Fora de la admiració que 'ls causava la grandiositat imponent de les seves dimensions y de la seva columnada, els catalans, com en Muntaner respecte 'l temple d'Efeso, sols veyen en el Partenon lo que en aquells dies de encesa fe donava valor a les iglesies : els miracles y piadoses tradicions, la riquesa de mosàichs y vasos sagrats, les reliquies dels sants. Per això gaire bè l'únich document que relatiu al Partenon ha arribat a nosaltres es una carta de la reina Sibilia a l'arquebisbe d'Atenes, Antoni Ballester, en la que li demana alguna de les moltes reliquies que de la Verge y dels Sants se conservaven en la Seu de Santa María de Cetines (1).

Per primera vegada en la seva historia des dels temps clàssichs, Atenes en l'època catalana constituí una universitat o municipi, format, com es natural, pels no molt nombrosos pobladors catalans y alguns de grechs que compartien la sort dels *conquistadors*. Els dominadors franchs no crearen universitats o municipis locals. Les més importants ciutats, com Atenes y Tebes, de la qual la meitat s'entregà als barons de Saint-Omer, quedaren entre ells, propietat particular del senyor del país, lo mateix que Argos y

(1) Arxiu Corona Aragó : R. 1586, f. 108.-(Barcelona 2 Novembre 1379.)

Nauplia. En aquests temps, y més que en cap banda de Grecia, en la sotmesa al govern dels prínceps borgonyons de la Roche, el feudalisme franch tenia tot el caràcter d'un règim monàrquich.

Allí on més nombrosa era la població catalana, més arrelaren naturalment les costums, la vida política y social y les lleys de la terra d'on duya el seu origen. Tal vegada fora de Sardenya, on s'establiren nuclis de població nostrada com Càller y Alguer, en cap altre dels dominis d'enllà del mar de la nostra confederació, tingué el regim municipal una vida més ufanosa que en les ciutats de Tebes, Atenes y Livadia, verdaders municipis nostrats transplantats al bell cor de la Grecia clàssica. La llengua, les costums, el dret, l'organització civil, tot perdurà ab caràcter català en la raça vencedora, que era la única que fruía de plena vida política.

De la permanència del nostre idioma en l'antiga ciutat de Teseu, ne tenim pocs però ben importants testimonis. Consta que en català s'escrigueren els primers estatuts del seu regim interior o municipal, y de més a més s'ha conservat un privilegi concedit en 1372, a Nicolau Embay (*sic*), batlle d'Atenes, per Novella, muller de Sanchez de Leyda, en el que se fa avinent que s'escriu «*in vulgari catalanorum eloquio secundum usum et mores civitatis eiusdem...*» (1). Però el document més important de la existència del català a Grecia, y que intacte ha arribat fins a nosaltres, guardat en un registre de la cancelleria aragonesa, document que no posseeix cap dominació estrangera de les que han assentat la planta en aquella gloriosa terra, són els tantes voltes citats capítols d'Atenes, d'un valor històric y filològic inapreciable, y que ab justicia han cridat la atenció de tots els historiadors de l'Orient llatí. Més que les interessades demandes de gracies y privilegis, lo que 'ns interessa en ells es la puresa de llenguatge que per tot arreu traspúa, la fidelitat de la seva conservació, a pesar del temps y de la distancia que separava aquells heròichs compatriotes nostres, de l'antiga mare patria, y sobre tot l'esperit català que hi palpita, expressat d'una manera solemnia y ab un cayent de amor anyoradís a tot lo de la terra, que 's revela principalment en el majestuós final de dit capítol, que intacte anem a transcriure ací, a pesar de haverlo donat a conèixer altres vegades :

«Item placia a la dita sacra reyal e ducal majestat que la dita universitat de Cetines e ls habitants d'aquella puguen e dejen usar e perseverar e «estar e gaudir segons los estatuts, constitucions e usatges e costums de Bar«chinona. Plau al senyor rey... Item placia a la dita sacra reyal majestat «que li placia de no abandonarnos ni derelinquir del seu titol ni dels seus «descendents. E encara que la dita reyal e ducal majestat no ns puga donar «ne cambiar ne lexar sots altra senyoria neguna per negun modo, titol ne

(1) Arxiu Palerm : R. C. XIII, 210.-(7 Janer 1372.)

«rao, sino sota a la sacra sancta corona d'Arago e dels seus decendents. Plau
«al senyor rey. Romeu de Bellarbre, per los manaments reyal e ducals cas-
«tella e capita de la universitat de Cetines, sindichs, prohomens e consell
«de la dita universitat, que tots genolls ficats en terra, humilment nos co-
«manam en gracia de la reyal e ducal majestat vostra. Dades en la ciutat de
«Cetines», etc. (1)

En altre lloch (2) hem parlat sumariament, poguentho fer ara ab més extensió y coneixement de causa, de l'organització d'aquests petits governs autònoms de la Grecia catalana, que tan bè escauen en aquella terra clàssica de les hegemonies locals, on la ciutat havia suplantat l'estat, y de la qual la historia més gloriosa, en els temps antichs, es la de les seves principals ciutats: Atenes, Tebes, Esparta. La vida representativa hi florí plena y enèrgica, a pesar del feudalisme y dels Vicaris Generals y dels Reys de Sicilia, que tenien que escoltar més d'una volta ab respecte les queixes o greuges de aquells catalans del sol sagrat dels hèroes y dels deus, que transplantats lluny de llur terra res havien perdut dels llurs antichs caràcter y costums. Les ciutats posseïen *veguers* o governadors propis; consells o municipis, ab oficials propis també; jutges, notaris y cancellers, y representants o *sindichs*, que s'acoblaven, quan els interessos del país ho requerien, en assemblees generals, com en 1375, per elegir Vicari a Lluís Frederich d'Aragó, o en 1380, per posarse sota l'obediència del rey Pere III y de sos descendents, o eren portadors de peticions y agravis als sobirans de les dugues cases reyalis siciliana y aragonesa. Diu ab molta raó un escriptor anglès, peritíssim en la historia de l'Orient llatí, que 'ls estudiants de dret comparat del seu país remarcarien més d'una semblança entre 'ls ducats catalans de la XIV centuria y el *self-government* de les colonies angleses (3).

Ademés del *capítols generals* que la companyia catalana presentà pera llur aprovació al Rey de Sicilia, després de la conquesta del nou territori, com fonament legal de la seva existencia, les ciutats principals, Tebes, Atenes y Livadia 'n promulgaren de propis, pera llur regim interior o municipal, segons les diferents necessitats locals, els quals foren també aprovats pels monarques sicilians y pels aragonesos. Per lo que pertoca a Atenes, la promulgació d'aquests antichs estatuts locals està probada per les peticions y requestes de 1380, en les quals se demana la derogació d'un d'ells (4), y ademés per la missatgeria encomanada al síndich atenès Antoni Çaragoça,

(1) *Los Navarros en Grecia*, ps. 461 a 471.—Arxiu de la Corona d'Aragó: R. 1366, fs. 49 y següents.—*Catalunya a Grecia*; ps. 79 y 80.—*Primer Congrès internacional de la llengua catalana*.—Barcelona, Octubre de 1906; estampa d'En Joaquim Horta, 1908; p. 240.

(2) *Los Navarros en Grecia...*; ps. 53 y següents.

(3) *The Catalans at Athens; a Paper read before the British and American Archeological Society of Rome, on Tuesday 15, 1907, by William Miller*.—Roma, 1907, p. 13; fascicle de 18 ps. en 4^t.

(4) Arxiu Corona Aragó: R. 1369, fs. 49 y següents.

de part de la dita universitat, en 1382, de suplicar a Pere 'l Cerimoniós la sanció reyal d'aquella petita constitució municipal (1).

Els nostres reys d'Aragó, en els pochos anys que foren senyors d'Atenes, tractaren sempre ab una consideració especial la seva universitat. Ja de bell principi li manifestaren la satisfacció que sentíen per la resolució presa pels seus habitants d'esser «vassalls nostres e homes ligis e naturals aixi com son los altres de les parts deça d'Arago e de Catalunya» (2). Més endavant, al dirigir-se a mossen Ramon de Vilanova, llochtinent del vescomte de Rocaberti, que havia romàs a Atenes, s'alegrava de que les gentes dels ducats se tinguessen per contents d'ell y li encomanava sobre tot que servés als pobles a ell acomanats «lurs franqueses e privilegis ..... de guisa que ells sien pus volenterosos a nostre servey e altres ne pervenguen eximpli» (3). Totes les lletres, y són relativament nombroses les conservades en nostre arxiu, dirigides als amats y feels seus, els *prohomens*, *síndichs* y *universitat* «de la nostra ciutat de Cetines», com el Rey l'anomenava, tenen un cayent de consideració y paternal amor, que semblen com si 'l llur sobirà se donés compte de la gloria que, en sa propria decadencia, embolcallava encara la famosa ciutat de Pericles. Solzament ens venen a la memoria, com un fet semblant, les ordenacions de la República de Venecia en 1395, al seu *podestà* d'Atenes, durant la seva curta ocupació de la mateixa per aquella Senyoria (4). Quin contrast tan gran ofereix aquesta conducta respectuosa dels catalans y venecians ab els atenesos, en el xiv sigle, ab la poca consideració que envers ells revela l'extrany testament de Nerio Acciajuoli en 1394, sis anys després de la expulsió dels nostres compatriotes, en el que deixa a la clerguesia llatina del Partenon, o sigui de la Seu de Santa Maria d'Atenes, tota la ciutat ab els seus drets y pertenenencies! Ab raò diu el més docte historiador que en la passada centuria ha tingut la capital gloriosa de l'Àtica (5), que d'aquesta donació pot conjecturarse que no era rica, ni gran, ni formava una comunitat independent. Aquella donació va ferir de tal manera 'l sentiment nacional, que l'element grech, acabdillat per l'arquebisbe Macari, cridà 'ls turchs y els entregà la ciutat, pera escapar del jou insufrible dels florentins.

Tant o més encara que 'l rey Pere, sembla haver sentit el prestigi d'Atenes el seu fill Joan, tan gran aimador de novetats com de la gentilesa. Ja estant allí de governador son amich, el vescomte de Rocaberti, picava la

(1) Arxiu Corona Aragó : (Tortosa, 5 Desembre 1382.) «Noviter ad nos missum fuisse nobis humiliter supplicatum ut *privilegia, libertates, immunitates et capitula per illustres Reges Sicilie* vobis indulta per temporibus retrolapsis confirmare vobis de nostra benignitate Regia dignaremur.»

(2) Arxiu Corona Aragó : (Lleyda, 11 Setembre 1380.)

(3) Arxiu Corona Aragó : (Tortosa, 11 Desembre 1382.)

(4) GREGOROVIVS : trad. grega de Lambros; II, ps. 622 y següents.

(5) GREGOROVIVS : *ibid*; II, 611. — «Item lassamo all' ecclesia di Santa Maria di Athene, la città di Athene con tutte le sue pertinensie e ragione». (Dat. Corinto a. D. 1394 die 17 m. Sept.)

seva curiositat el saber notícies seves y la manera com l'havien rebut les gents d'aquella terra ⁽¹⁾, però 'l seu sentiment de vanagloria cresqué sens dubte, quan en la convalescència d'una seria malaltia, en la que apenes acabava d'entrar, se li presentà en el palau menor de Barcelona 'l procurador d'Atenes, Guerau de Rodonella, a prestarli homenatge en nom de la universitat y del governador de l'Acròpolis y de la terra, Pere de Pau. Tingué lloch aquest fet el 18 de Març de 1387 ⁽²⁾. Pochs dies abans, el 15 de Març, la seva muller, la reina Violant, comunicava als parents de la família reyal que havia entrat el seu espós en la convalescència ⁽³⁾, y tan llarga fou aquesta que, fins a mitjans d'Agost, no s'atrevia 'l Rey a baixar a la Seu, pera donar gracies a Madona Santa Eularia y a començar a cavalcar per la ciutat ab gran contentament dels seus habitants. Llavors li passà per la seva imaginació, encara febrosa, la idea de visitar una ciutat que posseia tantes maravelles y de tanta anomenada històrica, y, amanyagant aquella ilusió, manifestà 'l seu propòsit als síndichs y prohoms de Cetines, ab pompós y grandiloqüent llenguatge : «No us pensets (els deya) que tan *assenyalat membre com es aqueix de nostra corona* metam en oblit, ans havem esperança en nostre senyor Deu, que per avant lo irem personalment visitar... e coneixeran los vehins e los lunyadors que vosaltres sots poble nostre e special membre de la nostra corona e que nos som rey, princep, duch e senyor vostre per gracia divinal ⁽⁴⁾.» D. Joan es el primer sobirà europeu que hagi manifestat desitjos de visitar Atenes. En la edat antiga, ni en la mitjana, ni tan sols en la moderna, fins a la emancipació de Grecia, han sovintejat en aquella ciutat les reyalis visites. Des de la de l'emperador Adrià, qui embellí la ciutat y donà nom a la seva part nova, solament dos emperadors bisantins hi feren estada : Constant II (a. 652) y Basili II Bulgoroctonos en el sigle XI (a. 1019). Dels sobirans llatins no recordem més que Balduí II, el darrer emperador de Constantinoble, que més bè's refugià en ella al esser desposseit del seu trono. Si 'l nostre rey Joan hagués visitat la vella Atenes, de segur que, com els seus antichs predecessors Constant II y Basili II, haguera pujat a l'Acròpolis en pompa triomfal, pera pregar a la Verge Maria en el Partenon, y, com l'emperador Balduí, se n'hagués emportat més d'una reliquia del riquíssim tresor que 'ls franchs van deixar ja tan exauste.

Mes ab tot y aquestos bons desitjos, Joan I no era home pera comprendre l'importancia que pel desenrotllament d'una política oriental tenia la base de nostra dominació territorial en la Grecia continental. Aquest somni, que

(1) Arxiu Corona Aragó : (Valencia, 13 Maig 1382.)

(2) Arxiu Corona Aragó : R. 1755, f. 25.

(3) Arxiu Corona Aragó : R. 2053, f. 2.

(4) Arxiu Corona Aragó : R. 1751, f. 51 v.

va entreveure Pere III, fins des del punt de vista dels interessos mercantils, sols tractà de realisar-lo'l rey Alfons el Magnànim quan ja no hi era a temps. Sobre la memoria de Joan I pesa l'acusació d'haver abandonat per complet a la seva trista sort els catalans d'Atenes y el valent Pere de Pau, defensor d'aquella Acròpolis, sentida pel rey Cerimoniós ab cor d'artista. En l'any 1388, gaire bè no li quedaven a la Corona d'Aragó més dominis en la terra grega que les dugues inexpugnables fortalises d'Atenes y Neopatria, el comtat de Salona y la illa de Egina (*Eguena*). Tota l'Àtica y la Beocia, fins als confins del regne servi de la Tessalia y del despotat albanès de l'Epiro, havien caigut en poder del florentí Nerio Acciajuoli, que havia sabut assegurar-se, ab fortes y afortunades aliances, els seus triomfs militars, casant en 1388 la seva filla Bartomeua, de la que's conta que era la més hermosa dona del seu temps, ab el dèspota grech de Mistra, Teodor Paleòlech, el més poderós senyor bisantí de la Grecia, y pochos dies abans de la caiguda de l'Acròpolis, la seva segona filla, Francesca, ab Carles Tocco, comte de Cefalonia y duch de Leukadia, el més poderós senyor llatí de l'Orient. Ademés, podia comptar ab la aquiescencia y fins ab la simpatía de Pere Cornaro, senyor d'Argos (*Argens*) y dels venecians de la Eubea, per el seu casament ab Agnès Sarraceno, que pertanyia a una de les més influyents families de la illa. En quant a la població grega d'Atenes, havia guanyat també a la seva causa 'l conegut Demetri Rendi, que en altres temps era estat un dels seus més inconciliables enemichs, y en general a tots els seus compatriotes, afalagantlos ab la promesa de concessions polítiques y religioses. En 1385 podia disposar el senyor florentí de 70 llances y de 800 cavalls albanesos, y de molts més soldats de a peu, recullits de totes bandes ⁽¹⁾, entre'ls quals, com es de suposar, s'hi comptarien molts de grechs.

Serí cosa que necessitaria de més temps y espay del que podem disposar, el parlar de les vicissituds dels últims anys de la dominació catalana en el ducat d'Atenes. Deixant, donchs, el ferho pera una altre ocasió, ens limitarem ara a parlar únicament de la manera com se realisà la conquesta de la capital y de la seva fortlesa. Queda fora de dubte que, en el janer de 1387, Atenes estava ja en poder del capdill florentí. Ho prova el document redactat en grech, en favor de Pere de Mèdicis y firmat per Nerio en el recinte de la ciutat, de que hem parlat abans. Guerau de Rodonella, que's tingué que deturar a Barcelona més de lo que convenia, per mor de la malaltía del rey, al retornar a Atenes, se trobà ab la sorpresa de que no era ja catalana. Des de llavors, ab algunes interrupcions, se pot conjecturar que comença 'l setge formal de l'Acròpolis, la qual pogué estar en comunicació ab el govern de la metròpoli, fins quasi als darrers dies de la seva obstinada

(1) LAMBROS : *op. cit.*; t. II, p. 643.

defensa. Ignorem com podria això realitzar-se, sabent la escassetesa de medis marítims de que disposaven els catalans. Tal vegada 'l vehinatge de la illa de Egina, darrer domini seu a Grecia, facilitaria als defensors de la fortalesa clàssica 'l mantenir relacions ab Catalunya. Ens consta que durant el setge hi enviaren, al menys, tres missatgeries. La primera, abans de Novembre de l'any 1387, portà la falsa nova de la mort del governador Pere de Pau y de l'arquebisbe d'Atenes, Antoni Ballester, del que no s'en sapigué res més fins a l'any 1389 en que arribà a Barcelona. El rey Joan s'apressurà a presentar al Papa, pera omplir la seva vacant, ab la rapidesa que en semblants casos llavors s'acostumava, el 11 de Novembre del 1387, al mercedari català Antoni Blasi, que havia estat bisbe de Càdix, «cum enim ipsa civitas (Athenarum) cum ducatu eiusdem nostri per dei gratiam sint dominacioni subjecta vacetque dicta ecclesia per obitum fratris Antonii Ballisterii ordinis fratrum minorum». Qui sap si fou portador d'aquestes noves, que indiquen lluites y desesperada resistencia, el català atenès, habitador de l'Acròpolis, Berenguer Aranyola, que en 1387 (24 Octubre) va fer una reclamació d'alguns bens seus que li havien estat usurpats a l'Àtica, al rey Joan I.

Devant d'aquestes alarmants informacions, el vicari general, nominal, vescomte de Rocaberti, que no topà aquesta vegada ab una voluntat enèrgica, com la de Pere III, que l'obligués a anar a Grecia, se donà pressa a enviarhi com representants seus als doncells Pere de Villalba y Asberti de Vilanova, comunicant als prohoms de Atenes (7 Novembre) aquesta resolució. Ademés, el rey en la mateixa data, recomanava de nou y d'una manera enèrgica a la comtesa de Salona, el casament de sa filla María ab el fill del vescomte Bernat Huch de Rocaberti, y que anulés les tinences de matrimoni fetes ab el fill de Guillem Ramon de Moncada, «attes, deya, que aytant com amam a nostre servey lo dit vescomte e son fill, aytant aïram per sos demerits lo dit Guillem Ramon». Pochs dies després (16 Novembre) arribaren millors noves al rey Joan respecte de Pere de Pau, y en vista d'elles no va fer més que confirmar-lo altre vegada en el seu càrrech. Ni una promesa de ajuda, ni un mot de gratitut pels seus esforços. ¡Quin contrast ofereix aquest document ab la enfàtica *bravura* de aquell en que prometia visitar Atenes! La hermosa figura de Pere de Pau creix a mida que s'empetiteix la irresoluta del rey aimador dels deportes y de les arts.

El setge s'anà fent de cada cop més penós; la resistencia, més difícil y desesperada. Es possible també que, ademés de la fam, l'Acròpolis sufrís els rigors de la epidemia que delmava la vila atenesa. En la primavera de 1388, arribaren noves lletres del valent capità català, manifestant ja la impossibilitat de la defensa, si no venien en sa ajuda reforços exteriors. La contestació del monarca, datada en la vila de Piera, el 22 de Abril del mateix any, en camí de Saragossa, preocupat sols dels preparatius de la seva coronació y

de les properes Corts de Montçó, no es digna dels descendents d'aquells hèroes que foren espant de l'Orient. Per considerarla d'una importància excepcional pera la historia mig-aval de Grecia, la treslladem íntegra :

«Mossen Pere : vistes vostres letres en les quals nos fets a saber que mossen Reyner, florenti, te asatjat lo castell nostre de Cetines forment e destreta, al qual, segons afermats, bonament no podets resistir, vos responem que bonament a present no us podem ajudar. empero nos scrivim a la Contesa de la Sola afectuosament que us deia fer ajuda en lo dit asetjament, e que plau a nos que solt lo dit asetiament per obra de la dita Contesa, que ella tinga e poseescha aquell tro a tant que per nos la dita Contesa sia satisfeta de les messions que fetes haurà en deffensio de aquell. e si per ventura la dita Contesa no us podia o no us volia donar alcuua ajuda, dehim e manam vos que façats ço que a vos sera ben vist fahedor, car nos ab la present donam a vos e a tots nostres sotmeses qui son ab vos en deffensio del dit castell, ara per lavors, per bons e leals vasalls nostres. dada en Apiera sots nostre segell secret a XXII dies d'abril del any de la nativitat MCCCLXXXVIII. Rex Johannes. Dirigitur Petro de Pau militi» (1).

Vet ací ara la curiosa lletra a la comtesa de Salona, fentli l'encàrrech a que's fa referencia en l'anterior document:

«Comtesa. segons que per letres del amat nostre Mossen Pere de Pau e en altra manera havem entes, Mossen Rayner, florenti, te asatjat fortament lo Castell nostre de cetines, lo qual lo dit Mossen Pere per nos te en guarda, en tant que per raho del dit setje lo dit castell es en tal cas posat, que se n poria seguir perdicio de aquell irreparable. e com nos per raho de alguns fets arduus als quals no podem defallir, no puscam bonament vers deffensio del dit Castell al present entendre, dehim, pregam e manam vos que ab aquell millor esforç de gents d'armes, e en altra manera que porets, façats de tot vostre poder quel dit castell sia del dit Mossen Rayner e de sas gents desatjat, e aquells qui en el son, restituits a libertat primitiva. e plau a nos, e ja ab altres letres nostres havem manat al dit Mossen Pere, que per vos o vostra ajuda, acabades les dites coses, quel dit castell e drets de aquell sian liurats a vos, los quals tingats per nos en nom nostre tant e tant longament tro que en totes messions e despeses per vos fahedores, per aquesta raho siats plenerament satisfeta. certificant vos que aço es cosa la qual nos tenim fort a cor e volem que s'faça dada en Apiera a xxii dies de abril en l'any de la nativitat de nostre senyor MCCCLXXXVIII. Rex Johannes. Dirigitur Comitisse de la Sola» (2).

El nostre rey regalava de fet a sa parenta, la comtesa Elena Cantacuzeno, per les venes de la qual corría la sanch de la nissaga imperial de Bisanci, uns dominis que considerava perduts, y pels quals no mostrà may el menor interès. La seva resposta no va arribar ja a temps. Pochs dies després, el darrer hèroe català de l'Àtica entregava al florentí Nerio Acciajuoli la roca sagrada del helenisme. Se realisà aquest fet, de tanta transcendencia, el día 2 de Maig de 1388, data memorable en la historia de la nostra dominació a Gre-

(1) Arxiu Corona Aragó : R. 1953, f. 159 v.

(2) Ibidem : R. 1953, f. 159 v.

cia ⁽¹⁾. El penó de les quatre barres, que s'havia enlairat gloriós en els baluards del famós castell de Cetines, durant setanta tres anys, fou arriat pera sempre més.

La dominació dels catalans a Atenes es l'episodi més extraordinari del romàntich drama de l'Orient llatí y d'ell sols li ha quedat a la nostra llengua la gloria de haver ressonat per espay de quasi una centuria en els llocs més famosos de la historia del món. Mig sigle després d'haver enmudit sos accents en el recinte de l'antiga vila de Teseu, en les Corts catalanes, ont han bategat tots els recorts de nostres històriques grandeses, s'alçava, en 1451, la veu eloqüent del sabi Bisbe d'Elna, Joan Margarit, proclamant com un preuat títol d'honor de la nació catalana, el d'haver convertit a sa parla nàdiva «aquella vetustíssima e famosíssima Athenes, d'on es exida tota la elegancia, clemencia e doctrina dels Grechs» ⁽²⁾.

(1) LAMBROS : *op. cit.*; vol. III, p. 119. -Lletra de Jacobo da Prato escrita el 9 Maig de 1388 desde Patras al cavaller Donato Acciajuoli a Florencia, y que 's conserva en la Biblioteca Laurenciana. Vegis de quina manera més lacònica reconta la victòria del senyor florentí : «Reverendissimo signore mio. sappia la vostra magnificenza reverenda et di questo per la grazia di Dio giunsi in Patraso sano e salvo. et qua trovai novel- le che messer Neri et tutta la sua famiglia stanno bene, ed ebe adi 2 di questo lo chastello di Settino.»

(2) COROLEU Y PELLA : *Las Cortes Catalanas*. -Barcelona, 1876; p. 407.